

m 60
A 70

Výtvarné umění jako součást architektury 60. a 70. let 20. století

WORKSHOP konaný v rámci projektu NAKI II

Analýza a prezentace hodnot moderní
architektury 60. a 70. let 20. století jako
součásti národní a kulturní identity ČR

m 60
A 70

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století.

PhDr. Pavel Škranc – FSv ČVUT

Časopisy, v nichž probíhal teoretický diskurs:

Výtvarné umění. Měsíčník Svazu československých výtvarných umělců. 1950 – 1971, sv. 1 – 20.

Výtvarná práce. Orgán Ústředního svazu československých výtvarných umělců. 1952 – 1971, sv. 1 – 18.

Výtvarná kultura. Časopis Svazu českých výtvarných umělců. 1977 – 1990, sv. 1 – 14.

Architektura ČSR/ČSSR/ČSR. Klub architektů, Unie architektů, Svaz architektů ČSR, Svaz českých architektů. 1945 – 1989, sv. 1 – 44.

Československý architekt. Čtrnáctideník Svazu českých architektů. 1955 – 1989, sv. 1 – 36.

„TRILEMA“ 19. A 20. STOLETÍ:

Čím je výtvarné dílo v architektuře?

- 1. Monumentálním uměním?** (Akademie výtvarných umění)
- 2. Užitým uměním?** (Uměleckoprůmyslové školy)
- 3. Architektonickým detailem?** (Polytechniky)

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století.

Počátek nového diskursu lze zřetelně rozeznat už v letech 1958 – 1959.

Bylo zřejmé, že se exkluzivní výstavní pavilon bruselského Expa nemůže stát fungujícím vzorem pro standardní praxi. Fakt, že se problém hledání nových vztahů mezi architektonickým a výtvarným dílem týká i západní architektury, byl tehdy často demonstrován na aktuálním případu sídla **UNESCO** v Paříži (1955 – 1958), který v tomto směru představoval zklamání, přestože se na něm podílely špičkové tvůrčí osobnosti z oborů architektury, sochařství i malířství.

MONTAL, Pierre. Dovedou výtvarníci a architekti XX. století pracovat společně? Otázka, kterou si klademe při otevření paláce Unesca v Paříži. *Výtvarné umění*, 1959, sv. 9, č. 2, s. 64 – 69.

Prognózy, které z počáteční fáze tohoto diskursu vyplývají, lze shrnout do těchto tezí:

1. Výtvarné dílo v architektuře by za nových podmínek nemělo být ani dekorací, ani pouze ideologickou agitací.
2. Nový charakter současné architektury (skořepinové konstrukce, železobeton, sklo, ocel, hliník, umělé hmoty) se musí promítnout do způsobu uplatnění/umístění výtvarného díla i do použití nových materiálů ve výtvarné praxi.
3. Tyto nové materiály a jejich barevnost umožňují autonomní výtvarnost architektury, která se pak bez speciálního výtvarného díla případně může obejít.
4. Výtvarné dílo a architektura si musí hledat za těchto podmínek nové vztahy ve smyslu způsobu umístění z hlediska provozního, volby měřítká a perspektivy diváka.

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století.

5. Z toho vyplývá, že výtvarné dílo (i plošné) v dostatečné velikosti a proporci může působit samostatně, nebo, je-li vůči architektuře drobnější, mělo by být řešeno a umísťováno jako architektonický detail.
6. Ruší-li současná architektura klasickou tektoniku, musí i výtvarné dílo reagovat uplatněním tektoniky nové – dynamické.
7. Při veškerém významu standardní sériovosti a prefabrikace v současné výstavbě by si výtvarné dílo mělo zachovat uměleckou individualitu.

KAPLICKÝ, Josef. Malba a plastika v architektuře. *Výtvarné umění*. 1958, sv. 8, č. 2, s. 60 – 64.

Spolupráce architektury, výtvarného a užitého umění. *Výtvarné umění*. 1959, sv. 9, č. 2, s. 54 – 63
(Karel HONZÍK, Jan KOTÍK, Vladimír SYCHRA, Miroslav LAMAČ).

Výsledkem diskusí je formulace obecných politických zásad, jež zřejmě odrážejí stanovisko vedení Svazu:

1. Monumentalita je typická pro socialistické umění, veřejná prostranství a shromaždiště – příležitost pro velkou malířskou kompozici.
2. Nové materiály, techniky i tvarosloví – novátorství jako *ideový požadavek*.
3. Více respektu ze strany architektů – spolupráce výtvarníka už od „počáteční koncepce urbanistické a dispoziční.“
4. Odstranit živelnost spolupráce (často motivovanou hmotně) a škrtání uměleckých děl z ekonomických důvodů.

Red. Spolupráce výtvarníka s architektem. *Výtvarná práce*. 1960, sv. 8, č. 19, s. 1.

Přesto v dalším diskursu přetrvávají otázky, jež nejsou nikdy zodpovězeny definitivně a jednoznačně:

1. Neměla by se architektura vyjadřovat pouze vlastními prostředky bez výtvarného díla?
2. Má výtvarník spolupracovat s architektem od začátku projektu?
3. Je výsledek lepší, když výtvarník přistupuje teprve k hotovému projektu a může jej dotvořit?
4. Může spolupracovat výtvarník s architektem, aniž by vytvořil konkrétní výtvarné dílo?

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století.

Pokusy o uchopení vztahu výtvarného díla a architektury v rovině obecné teorie se vyskytují v celém dvacetiletí velmi vzácně:

BENEŠOVÁ, Marie. Architektura a výtvarné umění. *Architektura ČSSR*. 1964, sv. 23, č. 9, s. 611 – 615.

„Je nesporné, že současná architektura je charakterizována specifickou mírou zobrazení naprosto obecného, tedy zobrazení, abstrahujícího od objektivní skutečnosti způsobem, daným zkušeností, potřebami i představami aktuálně společenskými. Je tedy opodstatněna zcela **abstrahující tendence sochařského a malířského díla, mající vytvořit s architekturou jednotnou výrazovou a konzumovatelnou hodnotu**. – Je proto s podivem, že současná tvorba malířská se mnohdy snaží o abstrakci v závěsném obraze a sochařská v intimní či zcela volné plastice a opačně s tendencemi obrazivosti koncipuje pro architekturu. Teoreticky odvozeno, je požadavek právě opačný.“

KUDĚLKA, Zdeněk. Architektura – malířství – sochařství (Pokus o určení vzájemného vztahu). *Architektura ČSR*. 1972, sv. 31, č. 3, s. 143 – 147.

„Stará“ integrace: adice architektury, malby a sochy v téměř rovnocenném postavení, ale v posloupnosti 1. architektura, 2. ostatní.

„Nová“ integrace: „...mechanickou adici nezaměnitelného architektonického, sochařského a malířského tvaru nahradí organickou jednotou těch tvarů, jež naopak totožností nebo příbuzností vytvářejí pro její vznik přirozené předpoklady, a následnost staršího integračního postupu zamění **simultánností**.“

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století..

NOVÁKOVÁ, Zdenka. K typologii výtvarného díla v soudobé tvorbě prostředí. *Architektura ČSR*. 1978, sv. 37, č. 2, s. 82 – 87.

Článek vychází z tezí autorčina habilitačního spisu na AVU. Představuje zobecnění z empirie architekta-výtvarníka; pracuje s kategoriemi: **umístění, osvětlení, osazení, velikost, kvantita, vnitřní měřítko, materiálové zpracování, barevnost**. Vzájemný vztah se souhrnně definovat nepokouší, v titulu však používá dobově exponovanou ideu „tvorby prostředí“, jež zde ovšem nezobecňuje jako „životní“ (viz níže).

TERMINOLOGIE, již byl v dobovém diskursu vyjadřován vztah mezi architekturou a výtvarným dílem.

V jejich proměnách a návratech se odráží jistý historický vývoj, odpovídající změnám kulturní politiky v průběhu dvou sledovaných desetiletí.

SPOLUPRÁCE

Termín se obecně vyskytuje v nejranější fázi diskursu a v jeho dalším průběhu zůstává přítomen hlavně v konferenčních kulturně-politických projevech. Jeho legitimní řecký ekvivalent *synergie* nebyl kupodivu zřejmě použit nikdy (srov. Syntéza).

REALIZACE = uskutečnění, provedení; ekon. přeměna v peníze, zpeněžení, prodej.

Nahrazuje v 60. letech zejména ve slovníku mladší generace výtvarníků pojmy „výzdoba“, „dekorace“, „výtvarné dílo v architektuře“, „spolupráce architekta a výtvarníka“, „monumentální umění“, jakož i pojmy pojednané níže – nepochybně pro svou neutrálnost.

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století.

Realizace. Výstava Bloku výtvarných skupin (UB 12, Etapa, Experiment, M, MS 16, Máj, Proměna, Trasa), Špálova galerie v Praze, 1961.

KLIVAR, Miroslav. Realizace v architektuře. *Výtvarná práce*. 1969, sv. 17, č. 3 – 4, s. 1.

MRÁZ, Bohumír. Výtvarné realizace v naší architektuře. *Výtvarné umění*. 1969, sv. 19, č. 9 – 10, s. 422 – 454.

INTEGRACE = scelení, sjednocení, ucelení, doplnění spojení částí celku, smíšení.

Pojem se vyskytuje v raných textech **Miroslava Klivara** (1964) a více se tehdy nerozšířil. Překvapivě se však vrátil ve výše zmíněné teoretické stati **Zdeňka Kudělky** v roce 1972.

KLIVAR, Miroslav. Integrace umění a syntéza v architektuře. *Výtvarná práce*. 1964, sv. 12, č. 3, s. 1, 6 – 8, č. 4 – 5, s. 6.

KLIVAR, Miroslav. Integrace umění v socialistické architektuře. *Výtvarná práce*. 1964, sv. 12, č. 8, s. 1, 6 – 7, 10.

KUDĚLKA, Zdeněk. Architektura – malířství – sochařství (Pokus o určení vzájemného vztahu). *Architektura ČSR*. 1972, sv. 31, č. 3, s. 143 – 147.

SYNTÉZA = spojení, sjednocení.

Pojem se vyskytuje v 60. letech spíše příležitostně; např. u M. Klivara jako synonymum k „nosnému“ pojmu integrace. Jako programový vstupuje do domácího diskursu v 70. letech prostřednictvím sovětského teoretika **Olega Švidkovského** a jeho knihy *Syntéza umění*, věnované řešení vztahů architektury a výtvarného díla v SSSR. Pozoruhodnou okolností je terminologický posun, jenž vznikl v českém překladu Libuše Mackové. Podle tiráže totiž původní název knihy zněl „Vzaimodějsvije iskusstv“ – tedy „spolupráce, součinnost“ (při zachování samostatných identit) – řecky **synergie**. Vzhledem k tomu, že se jedná o klíčový pojem, který se v textu neustále vrací, nejví se tento významový posun jako podružný a naznačuje, že o smyslu „syntézy“ panují stále jisté nejasnosti.

Princip či dokonce ideál „syntézy umění“ rezonoval nicméně v českém oficiálním diskursu ještě v polovině 80. let, kdy mu věnoval rozsáhlý, několikadílňý traktát ve *Výtvarné kultuře* **Zdeněk Kostka**; výtvarné dílo v architektuře v něm však hrálo jen dílčí roli (viz níže).

ŠVIDKOVSKIJ, Oleg Alexandrovič. *Syntéza umění*. Praha: Odeon, 1975.

SYMBIÓZA = soužití různorodých organismů k jednostrannému nebo oboustrannému prospěchu (Klimeš 1981 - pouze oboustrannému).

Pojem se vyskytuje spíše příležitostně; v titulu pouze u referátu Viery Luxové o výtvarných dílech v architektuře na Slovensku.

LUXOVÁ, Viera. *Symbióza výtvarného umění a architektury na Slovensku. Výtvarná kultura*. 1984, sv. 8, č. 1, s. 10 – 16.

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století.

SÉMANTIKA = (Rejman 1966) 1. obor jazykovědy zabývající se obsahovou, pojmovou stránkou slov; 2. protivědecký směr v buržoazní filosofii, zvl. v USA, který odpírá jednotlivým jazykům schopnost vyjádřit objektivní skutečnost pro jejich údajnou filologickou různost.

= (Klimeš 1981) 1. log. část sémiotiky; 2. jaz. nauka o významu jazykových jednotek. [Sémiotika = vědní obor zabývající se studiem znakových systémů: syntax, sémantika, pragmatika]

Podnět k nahlížení vztahu výtvarného a architektonického díla jako „**sémantického problému**“, s nímž vystoupila pracovnice Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA) **Jiřina Loudová** v roce 1977, představuje v této době ojedinělý pokus vrátit diskurs na vědeckou bázi a vymanit jej z převládající ideologické rétoriky a úředních frází funkcionářů a emotivních výlevů výtvarníků. Odehrál se na semináři, organizovaném Svazem architektů ČSR, Svazem českých výtvarných umělců a Českým fondem výtvarných umění v Liblicích. Výslovně se ovšem odvolával na klíčový princip gnozeologické teorie dialektického materialismu – (leninskou) **teorii odrazu**:

„Sémantické problémy výtvarného díla v architektuře vznikají jak v procesu tvorby díla, tak v procesu jeho začlenění do architektonického nebo urbanistického prostředí. Projevují se v tom, jak adekvátně a správně – a tedy pravdivě – výtvarné dílo vyjadřuje jím odráženou skutečnost.“

[Pro absolventy vysokoškolského studia po roce 1989: „Správný odraz, opravdové poznání je dáno tehdy, jestliže se obsah našeho vědomí shoduje s příslušnou objektivní realitou. Mluvíme pak o pravdivé výpovědi, pravdivém úsudku, nebo zjednodušeně o pravdě.“ *Úvod do dialektického a historického materialismu*. Praha: Svoboda, 1972, s. 232.]

Pokus metodologicky souvisel s dobovou aktivitou tzv. **mezioborového týmu pro vyjadřovací a sdělovací systémy umění**, vedeného tehdejším ředitelem Ústavu teorie a dějin umění ČSAV Sávou Šaboukem, který se s přechodným úspěchem pokoušel oživit stagnující marxistickou teorii umění podněty „západní“, **lingvistiky a sémiotiky** aplikovaných v té době již v jiných oborech i v SSSR. Na definicích ze dvou dobových slovníků cizích slov (1966, 1981) je patrný příznačný ideologický posun. Zdá se, že podnět zůstal ve sledovaných časopisech bez zřetelnější odezvy.

LOUDOVÁ, Jiřina. Výtvarné dílo v architektuře z hlediska teorie umění a teorie architektury. In: Výtvarné dílo v architektuře. Liblice 25. – 26. března 1977. *Československý architekt*. 1977, sv. 23, č. 14 (příloha, s. 4 – 5).

TVORBA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Do tohoto pojmu ústí diskurs na sklonku 70. let a zůstává „střechovým“ po tuto problematiku až do roku 1989. Výchozím podnětem byla pravděpodobně Směrnice XV. sjezdu KSČ z roku 1976. Že integrace umění a architektury souvisí s „tvorbou životního prostředí“ v souvislosti s „urbanizací architektury“, vyslovil ale kupodivu asi první **Zdeněk Kudělka** v roce 1972 v *Architektuře ČSR*, ovšem s dovětkem: „...ačkoli obsah tohoto pojmu není zatím zcela jasný a ačkoli v něm není přesněji vymezen podíl jednotlivých oblastí lidské aktivity“. Pavla Dvorská (1978) dospívá k tomuto pojmu od mnohoznačnosti „monumentální tvorby“ přes „syntézu“ a „integraci“. Dále je tato myšlenka akcentována a rozvíjena zejména na stránkách **Výtvarné kultury**, která dokonce organizuje v roce 1983 v Praze pod tímto heslem pracovní setkání šéfredaktorů výtvarných časopisů socialistických zemí, jehož referátům je věnováno zvláštní číslo (1/1984).

Abychom dnes pochopili, podle jaké logiky došlo k tomuto poněkud neočekávanému vyústění teoretických úvah, můžeme použít dobovou definici z knihy **Jiřího Karbaše** (1985):

*„Řekneme-li **životní prostředí**, máme na mysli obvykle komplex architektury, urbanismu, výtvarného umění, designu, uměleckého řemesla, ale i mnoha dalších činitelů, ovlivňujících celkové vyznění městského nebo krajinného celku, který je výrazem společenského vývoje a vzestupu. Životní prostředí je utvářeno mnoha aspekty navzájem se prolínajícími a podmiňujícími. Tvorba životního prostředí je v souvislosti s formováním nového socialistického způsobu života jako souhrnu názorů a myšlení doby v souladu s jejími materiálními výdobytky. Obsahuje nejen hmotné kulturní hodnoty, ale i hodnoty estetické a etické. Aby se současný stav životního prostředí a výtvarné kultury mohl dále úspěšně rozvíjet, je třeba uchovat a udržet alespoň současný stav zachování přírody, krajiny, ovzduší, vody, vegetace a fauny. K tomu musí být soustředěno úsilí všech jednotlivců, institucí a složek obyvatelstva, které v přírodě žijí, pracují, nebo tvoří.“*

Tímto způsobem je vyveden celý sledovaný diskurs do tak obecných a polyvalentních souvislostí, že jeho další teoretické řešení je téměř nemožné. **Zdeněk Kostka** (1984-85) se pokusil pokračovat alespoň sloučením idejí „syntézy“ a „tvorby životního prostředí“:

*„Soudobé volání po **syntéze výtvarné kultury s životním prostředím** není proto voláním jen po nějaké syntéze uskutečňované v solitérních unikátech architektury, ale o zájem širšího dosahu. Jde o zájem a nutnost obnovit onu rovnováhu, která byla vlastní všem předkapitalistickým formacím a vyznačovala se **prolnutím umění s veškerým životním prostředím člověka**. /.../ Formálně slohové spojení různých druhů umění není tedy východiskem, ale **výsledkem uměleckého zvládnutí syntézy umění se životem**, s jeho veškerými životně procesuálními způsoby a ideály.“*

KUDĚLKA, Zdeněk. Architektura – malířství – sochařství (Pokus o určení vzájemného vztahu). *Architektura ČSR*. 1972, sv. 31, č. 3, s. 143 – 147.

HRŮZA, Jiří. Město a výtvarné umění. *Výtvarná kultura*, 1977, sv. 1, č. 2, s. 13 – 19.

NOVÁKOVÁ, Zdenka. K typologii výtvarného díla v soudobé tvorbě prostředí. *Architektura ČSR*. 1978, sv. 37, č. 2, s. 82 – 87.

DVORSKÁ, Pavla. *Současná monumentální tvorba*. Praha: Odeon, 1978.

PECHAROVÁ, Jaroslava. Aktuální otázky kultury socialistického životního prostředí. *Výtvarná kultura*. 1980, sv. 4, č. 4, s. 8 – 14.

KONEČNÝ, Dušan. K tvorbě životního prostředí v socialistickém Československu – spolupráce české architektury a výtvarného umění. *Výtvarná kultura*. 1984, sv. 8, č. 1, s. 3 – 9.

KARBAŠ, Jiří. *České výtvarné umění v architektuře 1945 – 1985*. Praha: Odeon, 1985.

KOSTKA, Zdeněk. Problémy syntézy výtvarných umění. *Výtvarná kultura*, 1984, sv. 8, č. 4, 5, 6, kulér s. 1 – 3; 1985, sv. 9, č. 1, kulér s. 1 – 3, č. 2, kulér s. 1 – 4.

Definice pojmů:

REJMAN, Stanislav. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1966.

KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1981.

Proměny teoretického rámce výtvarného umění v architektuře 60. a 70. let 20. století.

m 60
A 70

Děkuji za pozornost